

81. Шанковський Л. Нарис історії Стрийщини / Лев Шанковський // Стрийщина. Історико-меморіальний збірник. – Нью-Йорк ; Торонто ; Париж ; Сідней, 1990. – Т. 1. – С. 69–192.
82. Лучаковський Б. Чорний ліс / Богдан Лучаковський // Альманах Станіславівської землі : Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини. – НТШ, Український архів. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – Т. XXVIII. – С. 256–260.
83. Гордієнко Г. Тис – заповідне дерево Українських Карпат / Григорій Гордієнко // Альманах Станіславівської землі : Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини. – НТШ, Український архів. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – Т. XXVIII. – С. 244–248.
84. Юркевич Р. Лісівництво Станіславщини / Роман Юркевич // Альманах Станіславівської землі : Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини. – НТШ, Український архів. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – Т. XXVIII. – С. 228–243.

Статья посвящена изучению архивных материалов, касающихся проблемы природоохранной деятельности УГКЦ в Галичине в период 1920–1939 гг. Обработано значительный пласт источников, сохраняющихся в центральных и местных архивах Киева, Львова, Ивано-Франковска, Луцка, Рожнятова. Архивный материал, который положен в основу исследования, разделено на отдельные группы, характеристика которых приведена в статье. Анализ этих документов доводит научный, природоохранный характер деятельности УГКЦ.

Ключевые слова: архивная база источников, архивные фонды, дело фонда, Украинская греко-католическая церковь.

The article is dedicated to the study of sources which relate to the nature protection activities of Ukrainian Greek-Catholic Church at Halychyna between 1920–1939. The author processed sources that are filed at central and local archives of Kyiv, Lviv, Ivano-Frankivsk, Lutsk and Rozhniativ urban settlement. Sources, that served as a basis of the research, were divided into separate groups that are characterized in the article. Analysis of these documents proves scientific and nature-protection activities of Ukrainian Greek-Catholic Church.

Keywords: archive source base, archive funds, archive files, Ukrainian Greek-Catholic Church.

УДК 94 (477)-061.2:94(438)
ББК 63.3

Наталія Стецюк

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНЦІВ У ПОЛЬЩІ (1940-ві–1950-ті рр.)

У статті на основі опрацювання широкого кола джерел і літератури висвітлено еволюцію політики польської комуністичної влади щодо українського населення. Розкрито особливості процесу поступової інституціоналізації української меншини в Польщі, який мав “аматорський характер” і перебував під контролем комуністичної влади. Проаналізовано передумови консолідації українців у Польщі.

Ключові слова: українці, українська меншина, польська влада, національна політика.

У перше повоєнне десятиліття факт існування української меншини в північно-західному регіоні Польщі комуністичною владою офіційно не визнавався. З адміністративного обігу було вилучено навіть поняття “українське населення”, замість якого рекомендувалося застосовувати окреслення “осадник з акції “Вісла” або “осадник “В” [1, к.9]. Польська комуністична влада свідомо відмежовувалася від проблем цієї категорії громадян, залишаючись байдужою не лише до культурно-освітніх потреб переселенців, а й часто потураючи свідоме обмеження на місцях їхніх найнеобхідніших особистісних прав: захисту власної гідності, свободи віровизнання тощо.

Огляд сучасної української історіографії вказує на зацікавлення українських науковців насамперед ідеологічно-політичною проблематикою українсько-польських відносин, до яких, зокрема, віднесено й питання становища української меншини Польщі в перші повоєнні роки (І.Цепенди, Ю.Макара, Л.Зашкільняка, Г.Щерби). Історія

українців у ПНР після 1947 р. знайшла своє відображення лише в поодиноких наукових публікаціях, більшість з яких також розглядають це питання в площині “держава – національна меншина”. При цьому економічне, соціальне, культурне життя української меншини в цих умовах ув ПНР, яке сприяло консолідації української громади, залишається поза увагою українських дослідників.

Метою дослідження є аналіз еволюції політики польської комуністичної влади щодо українського населення Польщі, яка призвела до самоізоляції українського середовища.

На становище українського населення в північно-західному регіоні Польщі наприкінці 40-х – на початку 50-х рр. впливали не тільки специфічні заходи влади в національній сфері, а також загальна комуністична політика в державі. Ураховуючи соціальну структуру українського населення в Польщі, найбільш болісними для українців були спроби колективізації та різноманітні високі податки, якими обкладалися індивідуальні господарства. Урядові економічні експерименти супроводжувалися незрозумілою для глибоко віруючого українського суспільства атеїстичною пропагандою. За умов постійного всебічного тиску все, що було найкращим у житті переселенців, асоціювалося з рідними землями, які вони примусово залишили.

Уже з кінця 40-х років стала помітною тенденція самовільного повернення українських сімей на територію Люблінського та Жешовського воєводства. Так, у листопаді 1950 р. Президія Військової національної ради в Любліні у звіті про ситуацію в краї звертала увагу центральної влади на той факт, що впродовж 1949 року “багато осіб, виселених під час акції “В” із теренів Томашівського, Грубешівського, Холмського, Владавського, Підл(яського. – *Авт.*) повітів, повернулися” [8, s.61–64]. Зокрема, до Владавського повіту Люблінського воєводства повернулося 446 сімей (1091 особа). “Самовільне залишення господарств на західних землях Польщі переселенцями з акції “В” дезорганізує планову економіку на селі, призводить до бойкоту продуктивних заготівель, провокує інших громадян на повернення до попередніх місць проживання. Крім того, такий стан підсилює імперіалістичну пропаганду про можливий початок війни...”, – підкреслюється в одному з листів польської служби безпеки та рекомендується вжити жорсткі заходи [2, k.34].

На заклики місцевої влади добровільно виїхати до своїх нових господарств утікачі відповідали категоричною відмовою. У такій ситуації воєводські уряди прийняли рішення виселити українців повторно. Для проведення цієї акції були залучені служби безпеки та міліція. Право залишитися отримали лише особи, які подали дозвіл міністра служби безпеки та керівника президії військової національної ради в Любліні [8, s.62].

Кількість українців, що повернулися, не завжди збігалася з кількістю повторно висланих переселенців. Найбільш ударними темпами цю акцію проведено на території Холмського повіту: “Складено тоді другий список у кількості 34 родини, у якому також значилися прізвища, не охоплені акцією “В”, – відмічається у звіті Президії Військової національної ради в Любліні до Президії Ради Міністрів ПНР від 10 жовтня 1950 р. Водночас до всіх гмін, які були охоплені акцією “Вісла”, були спрямовані функціонери МО для нагляду та контролю за ситуацією з поверненням українців [8, s.62].

Такі дії влади не зупинили українське населення. Майже всі державні установи на місцях отримували тисячі листів з проханням на дозвіл хоча б тимчасового виїзду на батьківщину [1, k.243]. “Щиро прошу об. Старосту про ласкавий дозвіл на переїзд до Владавського повіту – гміна Ополе, село Грабовська для перевезення на місце поселення решти інвентарю... Все знаходиться під опікою кузина Ксаверія Козловського. Прошу про видання дозволу на безкоштовний перевіз інвентарю залізницею, оскільки я не в змозі заплатити за вагон. Висланий на Повернуті землі 22.VI.1947 р.”, – зазначає Я.Грицюк у своїй заяві до повітового старости в Острудзі [5, k.834].

Центральне керівництво висловлювало занепокоєння збільшенням кількості дозволів гмінними та повітовими комісіями на повернення. Крім цього відмічалось, що деякі з виданих дозволів мали навіть не тимчасовий, а постійний характер. Суспільно-адміністративне бюро Президії Ради Міністрів у цій справі нагадувало місцевій владі про категоричну заборону повернення на попередні місця переселення, а також підкреслювало, що в повноваження місцевої влади видання подібних дозволів не входить [8, s.64]. Владою рекомендувалося чітко дотримуватися Декрету про прийняття у власність держави залишеної нерухомості в деяких повітах Білостоцького, Жешовського і Краківського воеводств, ухваленого ще 27 липня 1949 року [8, s.56–60]. Цей документ позбавляв прав переселенців на залишене майно. Він став підґрунтям остаточної ліквідації власності Греко-католицької церкви в Польщі [3, k.1–2].

Жодні заборонні акції не могли зупинити процес нелегального повернення українських родин. На весну 1952 року до місць свого колишнього проживання прибуло 3 000 осіб [8, s.66]. Крім постійних листів-прохань про повернення на батьківські землі, урядовців також насторожувала специфічна самоізоляція українців. Вона привела до культивування власних традицій та ігнорування зовнішніх чинників, у тому числі й самої комуністичної влади. Без офіційного дозволу “згори” діяли хори, осередки навчання української мови в приватних будинках, драматичні гуртки. Подальше потурання такому розвитку могло привести до повторного згуртування розпорошеного українського населення. Партійне керівництво не могло залишити без контролю спонтанний розвиток українського руху. Крім того, треба було знайти інші засоби для припинення нелегального повернення населення в східні та південні регіони країни.

На переломі 1950–1952 рр. розпочалася поступова еволюція національної політики в Польській державі. У 1950 р., у рамках Міністерства освіти (МО), був створений окремий відділ у справах шкільництва з польською мовою навчання. Однак лише наприкінці 1951 року розпочала діяльність спеціальна комісія з вивчення ситуації серед українського населення. Очолював її віце-прем'єр О.Завадський. Насамперед новостворена комісія спрямувала в регіони проживання українських переселенців делегатів, які зобов'язувалися проаналізувати потреби українців у справі навчання українською мовою на місцях, а також перевірити фактичний стан українського осадництва [11, s.76].

Перед делегатами стояли завдання зібрати таку інформацію:

- “а) місцевості, у яких кількість українського населення перевищує 20 осіб;
- б) класовий склад усіх прошарків (українського. – *Авт.*) середовища;
- в) умови праці, необхідні для культурно-освітньої роботи: чи є світлиця, як зв'язані з нею українські групи тощо;
- г) участь цієї групи в організації місцевої влади та суспільних організаціях;
- д) з'ясування культурних потреб, які на сьогоднішньому етапі повинні бути задоволені” [4, k.88]. У лютому 1952 року узгоджені дані передав до комісії В.Станкевич, урядовий делегат, який працював у Жешовському воеводстві.

На підставі зібраної інформації та матеріалів служби безпеки у квітні 1952 р. Політбюро ЦК ПОРП прийняло рішення “Про заходи, спрямовані на поліпшення економічної ситуації українського населення в Польщі та посилення серед нього політичної роботи” [8, s.65–68] – перший партійний документ, у якому реалізовувалася спроба проаналізувати проблеми в українському середовищі та визначити шляхи їхнього вирішення. У польській історіографії навколо інтерпретації так званої “квітневої ухвали” дискусії тривають і донині, особливо щодо причини її прийняття. Аналіз подальших подій дає підстави стверджувати, що згаданий документ став результатом не стільки загальної еволюції національної політики в Польщі, скільки необхідності припинення нелегального повернення переселенців на попередні місця проживання, а також запобігання створенню “українського мовного та культурного підпілля”.

Головний акцент урядового розпорядження спрямовувався на зміну ставлення до українського населення. Пропонувалося запроваджувати зміни в усі сфери життя переселенців, а саме:

- а) урегулювати правове становище господарств, наданих переселеному українському населенню;
- б) призначити без жодної дискримінації пільги на земельний податок переселенцям, малоземельним і середньоземельним селянам, згідно з обов'язковими приписами;
- в) надати позики на засіви в 1947–1948 рр.;
- г) надання господарських кредитів переселенцям, які знаходяться в тяжких умовах та покриваються державою за умови повного господарювання на виділеному місці впродовж 3 років від моменту отримання позики... [8, s.66].

Зобов'язати ЦК ПОРП і Президію військової національної ради у воєводствах, де проживають групи українського населення, всесторонньо й проникливо розглядати проблеми цього населення, при цьому:

- а) засуджувати будь-які прояви господарської, культурної і національної дискримінації щодо українського населення;
- б) дбати про задоволення культурних потреб цього населення (зorganizування до праці у світлицях, спорту, усіяких вечірок тощо);
- в) у повітах масового скупчення українського населення оцінити можливість запровадження в деяких школах вивчення української мови як додаткової;
- г) забезпечити швидке реагування всіх щаблів влади на прохання і скарги українського населення та систематично контролювали їхнє виконання;
- д) сміливіше й ширше долучати до органів місцевої влади позитивний український елемент” [8, s.66–67].

Особлива увага в документі відводилася “позитивному українському елементові”. До нього відносили українців з акції “Вісла”, які активно працюють на своїх нових господарствах, мають нові родинні зв'язки на місцях теперішнього проживання, зацікавлені в освіті своїх дітей, партійні тощо. У постанові рекомендувалося зміцнити політичну роботу серед цієї категорії населення: “залучати до масових суспільних організацій; розширити працю серед української молоді; мобілізувати партійних українців до проведення політичної роботи в українському середовищі й здійснення боротьби з націоналістично-поміщицькими проявами й оунівським підпіллям” [8, s.66].

Аж до 1952 року діти українських переселенців у рамках акції “Вісла” не мали можливості навчатися рідною мовою й були змушені відвідувати польські школи. У той час для німецької, єврейської, а пізніше греко-македонської меншин уже були організовані школи з рідною мовою навчання. Тільки в 1952 р. Політбюро ЦК ПОРП ухвалило, що потрібно розглянути можливість упровадження в декотрих повітових школах з великим процентом українського населення навчання української мови як додаткового предмета, але тільки за бажанням батьків дітей [10, с.312].

Крім того, ЦК ПОРП підкреслював важливе значення пропагандистської роботи, зобов'язував Відділ пропаганди й Відділ преси й видавництва організувати замовлення та доставку українських книжок і часописів з УРСР для поширення серед українського населення в Польщі. При цьому підкреслювалася важливість контролю з боку відповідних служб напливу шкідливої літератури із Заходу [8, s.67].

Після “квітневої ухвали” було прийнято декілька розпоряджень у справі навчання українською мовою чи, навіть, з більш широким завданням – оточенням переселенців опікою з боку територіальних органів адміністрації. Так, фронт роботи місцевої влади в справі українського населення окреслювався в листі секретаріату ЦК ПОРП “Про завдання воєводських комітетів і повітових комітетів у справі поліпшення економічної ситуації та посилення політичної роботи серед українського населення”, розісланому по воєводствах північно-західної Польщі [8, s.70–74]. На сторінках документа під-

креслювалася необхідність критичної оцінки акції “Вісла”, яка була здійснена “в стані афекту” і, крім економічної шкоди (утрата й знищення майна переселенців), завдала важку політичну шкоду – глибокий жаль виселених, зростання націоналістичних настроїв як серед українців, так і їхнього польського оточення. Для виправлення завданої шкоди та протидії зростаючій тенденції виїзду рекомендувалося збільшити матеріальну допомогу, у першу чергу, для найбільш потребуючих переселенців (надати кредити без повернення на ремонти будівель і придбання необхідних будівельних матеріалів). На місцях вимагалось організувати наради з українським населенням, на яких би роз’яснювалася політика партії в національному питанні, вислуховувалися б скарги, розслідувалися випадки дискримінації та передавалися органам місцевої влади для вирішення.

Важливе місце серед згаданих документів займає також розпорядження за № 036/52 Міністерства державної безпеки, підписане директором Департаменту III полковником Й. Чаплицьким і директором Кабінету Міністрів полковником М. Дзевецьким. На його сторінках наказувалось активізувати агентурну роботу з метою здобуття інформації про заплановані повернення назад і, у разі потреби, направлення підозрюваних до національних рад чи міліції “для попередження їх у тому, що самовільне повернення на колишні місця проживання є заборонене”. Особливу увагу рекомендувалося звернути на “інформації із залізниць про замовлення вагонів від приватних осіб”. У документі підкреслювалася важливість цієї справи, оскільки “самовільні повернення мають бути раз і назавжди ліквідовані” [13, s.24].

Польський дослідник Я. Сирник також аналізує залежність еволюції національної політики в Польщі від діяльності українців, які займали керівні партійні та державні посади. Про трагізм ситуації, у якій опинилося українське населення, свідчить і той факт, що поліпшення свого становища воно пов’язувало навіть із призначенням у 1949 р. на посаду міністра оборони Польщі радянського генерала К. Рокосовського. Інформує про політичну реакцію населення на призначення К. Рокосовського, польські спецслужби звернули увагу на той факт, що в середовищі виселених під час акції “Вісла” з’явилися сподівання на пом’якшення курсу стосовно українців і меншої підозрілості до них, оскільки вони вважають К. Рокосовського за росіянина, який проводитиме іншу політику, ніж поляки. На жаль, повна інформація в цій справі відсутня.

Сьогодні відомо лише декілька прізвищ осіб українського походження, які обіймали важливі посади в комуністичному апараті. Серед них полковник Т. Дуда – функціонер Міністерства державної безпеки, генерал С. Малко, М. Королько, Г. Боярський, В. Голод, М. Щирба та інші. Більшість із них були колишніми членами Комуністичної партії Західної України. До неї також свого часу належав З. Шнек, який пізніше очолив Міністерство внутрішніх справ [13, s.25]. Важко говорити про залежність їхньої роботи зі змінами в ставленні до українських переселенців. Більш очевидним є вплив радянської влади на еволюцію тактики комуністичної влади в Польщі щодо польських громадян українського походження.

У березні 1953 року помер Й. Сталін. Його смерть вплинула не тільки на політичну ситуацію в УРСР, а й відбилася відлунням в інших маріонеткових комуністичних державах. Боротьба за владу на всіх її щаблях була характерним явищем того часу в усіх державах комуністичного табору. Так, після II з’їзду ПОРП, який відбувся в березні 1954 року, прем’єр-міністром польського уряду став Ю. Циранкевич. У грудні 1954 року ліквідовано Міністерство публічної безпеки. Його функції передано до Комітету в справах публічної безпеки. На тлі нового курсу “поміркованої лібералізації”, завершення гучних справ навколо українського підпілля та подальшого зростання кількості нелегальних повернень українських переселенців влада вирішила більш активно взятися “за перевиховання в правильному руслі українського населення” [12, s.115].

“Державний і політичний актив повинен при кожній нагоді просвітлювати українське населення і його оточення про ситуацію і перспективи розвитку Народної Польщі, при цьому доцільно не вживати поняття “акція В”, – роз’яснювала основну мету роботи місцевих партійних органів Воеводська президія Національної ради в Жешові в окремій ухвалі від 26 червня 1953 року [7, к.15].

Для досягнення мети було визначено відповідні засоби: масові вивчення конституції ПНР, матеріалів XX з’їзду ПОРП, історії робітничого руху у світлицях і повітових будинках культури; проведення квартальних конференцій обговорення радянської та польської комуністичної літератури “Радянська література у боротьбі за мир”, “Сучасна польська література у боротьбі за соціалізм” та інші подібні теми; роз’яснення внутрішньої політики Польщі й міжнародної ситуації в процесі агітаційних кампаній; організація регіональних оглядів художньої самодіяльності під наглядом відділів культури ЦК ПОРП на місцях тощо [4, к.7–10].

У квітні 1955 р. ЦК ПОРП прийняв наступну постанову у справі втеч українських переселенців до своїх колишніх господарств. Згідно з документом, українські сім’ї, які повернулися назад до 30 червня 1952 року, могли залишитися лише в тому разі, якщо їхні господарства не були на цей час зайняті польськими осадниками [8, s.72]. Щоб урегулювати ситуацію з місцем проживання, ті родини, які зустрічали у своїх будинках нових польських мешканців, намагалися всіма легальними й нелегальними способами зареєструватися на вільних чужих господарствах. Переселенці докладали максимум зусиль, щоб залишитися. Цей виняток не стосувався “виразно шкідливих елементів”, які під загрозою ув’язнення мусили повертатися на Повернуті землі [6, к.3]. Усі інші, що прибули в регіон після встановленої дати, “затримувалися, допитувалися і відразу ж виселялися назад за допомогою МО” [8, s.72].

Водночас ЦК ПОРП доручив здійснити аналіз процесу запровадження квітневої постанови 1952 року в життя. У партійних документах 1955 р. підкреслювалося, що в регіонах господарське життя українців покращилося. Як зазначається в листі ЦК ПОРП “Про завдання ВК і ПК у справі налагодження господарської ситуації та зміцнення політичної праці серед українського населення”, “багато активних мало і середньоземельних селян, членів продовольчої спілки було обрано до національних рад і масових організацій. Поліпшилася культурно-освітня праця, упроваджена в деяких повітах українська мова в загальноосвітніх школах як додатковий предмет навчання, збільшується активність української молоді” [8, s.71].

В іншому документі – “Службовій нотатці в справі праці серед автохтонного й українського населення Повернутих земель”, надісланій до віце-міністра Я.Вілчака, аналізується життя українців у регіоні й відмічається, що переселенці, “борючись з початковими економічними труднощами та новою для себе економічною ситуацією, не відразу долучилися до суспільного гурту на своїй території... У міру зміцнення економічних підстав селян-українців почало зароджуватися культурне життя їхніх громад. Утворилися там світлиці, у яких розпочали свою працю слабо зорганізовані світличні колективи” [4, к.14].

Діяльність місцевої влади зосереджувалася, насамперед, у проведенні нарад з українським населенням, на яких роз’яснювалася політика партії в національному питанні, а також в організації при воеводських і повітових президіях національних рад культурно-освітніх комісій у справах українського населення. Ці комісії стали прототипом місцевих структур усіх майбутніх українських товариств. Згідно з дослідженнями Я.Сирника, подібні комісії діяли на території Вроцлавського (у Вроцлаві, Легніці, Горі, Любліні, Олаві, Олешниці, Злоторії та Мілічу), Зеленогурського, Кошалінського, Білостоцького та Любельського воеводств. Головним ініціатором створення культурно-освітньої комісії у справах українського населення, наприклад, у Вроцлаві, був функціонер МО поручик В.Шост.

Комісії відразу ж потрапляли під пильний нагляд держави. У листі із Центрального комітету в справах публічної безпеки до керівників спецслужб на місцях наголошувалося: “Згідно з розпорядженням Центрального комітету партії, у деяких воєводствах організовано культурно-освітні комісії у справах українського населення... Аби запобігти проникненню до цих структур, які б використовували легальні форми культурно-освітньої праці для провадження націоналістичної діяльності, необхідно знати персональний склад керівництва цих організацій” [13, s.28].

Створення комісій збіглося в часі з власними спробами українського населення самоорганізації свого культурно-освітнього життя в громадах. Ці намагання очолювало молоде покоління українців, що народилося на переломі 20-х і 30-х рр. ХХ ст. Під час зборів української молоді обговорювалися концепція створення української середньої школи, видання українських газет, організації будинків культури. Польська служба безпеки знала про діяльність українських студентів з 1953 року на основі повідомлень інформатора з псевдонімом “Кобзар”. Крім того, вона володіла інформацією про існування в Любліні нелегального студентського “Комітету визволення України”. Справу комітету було закрито в жовтні 1956 року, коли під час оперативної роботи стало відомо, що “молодь, окрім певних проявів, які свідчать про її націоналізм, не здійснює практичної ворожої діяльності проти ПНР” [13, s.29].

Незалежно від культурно-освітніх комісій і студентського руху, у різних регіонах держави в першій половині 50-х років ХХ ст. серед переселенців спостерігалося прагнення до самоорганізації. Так, на території Вроцлавського та Зеленогурського воєводств такі намагання українців зустріли активну підтримку з боку Православної церкви. Перші прояви цієї співпраці можна було спостерігати під час підготовки та проведення урочистих релігійних свят. Крім того, майже по цілій Польщі діяли українські хори, аматорські художні колективи тощо [4, k.13].

Загальні результати проведеної роботи серед українського населення на місцях були визнані центральною владою недостатніми. Зокрема, в Ольштинському, Щецинському й Кошалінському воєводствах не були до цього часу врегульовані питання власності на землю й будинки із значною частиною українців, у багатьох випадках переселенці не мали достатніх засобів для безперешкодного господарювання, місцева влада не використовувала сповна кредитування, при здійсненні плану культурної роботи часто застосовувався примус тощо [4, k.56, 58].

Реальні наслідки згаданих постанов значною мірою залежали від масштабів їхньої реалізації на місцях. Проблема дієвості цього механізму визнавалася комуністичною владою найбільш болючою. На перешкоді впровадження партійної програми стояла, насамперед, упередженість представників місцевої влади, які не поспішали втілювати в життя розпорядження згори. Водночас представники місцевої адміністрації часто обвинувачувалися в провалі урядової політики. Підтверджували таку інформацію і польські спецслужби. Зокрема, в аналітичній записці МВС відзначалося, що робота з українським населенням набрала реальних рис лише в кінці 1955 р., після категоричного листа секретаріату ЦК ПОРП у червні 1955 р. [13, s.29].

Гасло, пропаговане в комуністичні часи про те, що нібито “партія хотіла найкращого”, але внаслідок невиконання її директив на місцях і “протидії українських націоналістів” реалізація її постанов відбувалася тільки частково, не завжди відповідало дійсності. Виникла парадоксальна ситуація. Центральні партійні власті видавали акти, які мали б суттєво поліпшити становище українців, а місцеві воєводські та повітові партійні інстанції робили все для того, щоб стримати або й не допустити виконання таких постанов. Водночас центральній владі нерідко було вигідно “не бачити” зазначених порушень партійної дисципліни. Права польських громадян українського походження, таким чином, були задекларовані, але не виконувалися. Крім того, українці ігнорували урядові заходи. Вони боялися, що прийнята допомога від держави остаточно унемож-

ливить повернення на рідні землі. Із цієї ж причини переселенці відмовлялися приймати акти надання господарств. Серед українців панували недовіра й страх до комуністичної влади, яку вони звинувачували у своїх бідах.

Деякі розпорядження влади взагалі не були здійснені. Так, у Плані реалізації Ухвали Політичного бюро ЦК ПОРП від квітня 1952 року в частині, яка стосувалася церковного життя українців, стверджувалося, що “залежно від установленної кількості вірних і релігійних потреб українського населення референти в правах віровизнань повинні відшукати відповідні об’єкти, пристосовані до виконання релігійного культу греко-католицького, православного віровизнання та помешкання для осіб духовних цих визнань” [8, s.68]. У дійсності жодна релігійна греко-католицька громада не була зареєстрована.

Про постійні труднощі в організації релігійного життя українських греко-католиків свідчить приклад Бань Мазурських. У травні 1951 року місцеві греко-католики розпочали процес отримання згоди на легальне проведення богослужінь. У вересні того ж року вони звернулися письмово до Уряду в справах релігійних визнань, а 14 січня 1952 р. – до примаса Польщі. Однак листи залишилися без відповіді. Лише після “квітневої ухвали” і двох перевірок (17 червня і 6 серпня) прибула комісія до Бань Мазурських і погодилася на передачу українським греко-католикам костелу, що знаходився поблизу в Гродську. 1 вересня 1952 року це рішення підтвердив повітовий референт у справах визнань із Венгожева. Вірні за власні кошти розпочали ремонт будівлі, збирали церковне начиння. Уже 30 жовтня референт змінив своє рішення, пропонуючи створення римо-католицької чи православної парафії. 3 листопада 1953 року українські греко-католики звернулися зі скаргою до прем’єра ПНР, але без результату [9; 14].

Подібна ситуація була з кампанією обладнання пунктів навчання української мови, яка супроводжувалася широкою урядовою пропагандою. Ця програма неодноразово використовувалася владою як підтвердження своєї лояльності та піклування всіма національними меншинами в державі, у тому числі й українцями. Проте прискіпливий аналіз шкільної документації за 1952–1953 рр. указує, на думку Я.Сирника, на недостовірність поданої інформації до центральних органів влади. Насправді 24 відкритих пункти не могли суттєво вплинути на загальну ситуацію. Причинами появи незначної кількості центрів навчання української мови були недобррозичливе ставлення польського суспільства до українців, відсутність програм навчання, підручників і вчителів [13, s.193–194].

Справжнє обличчя комуністичної влади у справі української меншини відображають деякі урядові інструкції, зокрема, у культурній сфері. Згідно з таємним листом Міністерства культури і мистецтва до керівника Відділу культури ЦК ПОРП, основними цілями організації запланованого на 1954 рік конкурсу-перегляду аматорських художніх колективів є:

“1. Оцінка художнього аматорського руху на Повернутих землях.

1. Поєднання культурного простору Повернутих земель з іншими землями Польщі шляхом: виділення регіональних колективів місцевого походження з виразним дотриманням народної культури та їх використання для впровадження польської культури на західних землях.

2. Надання фахової допомоги – інструктування аматорських колективів. Пов’язання артистичних кадрів, культурно-освітнього та суспільно-політичного апарату з аматорським рухом на Повернутих землях.

3. Обговорення з керівниками художніх колективів форм і методів праці, репертуару...” [4, k.1a].

Навіть поверхневий перегляд цього документа підтверджує спрямованість урядової політики на уніфікацію культурного життя Польської держави, установлення чіткого контролю над усіма сферами життя її національних меншин. Комуністична вла-

да не відмовилася від головної мети своєї національної політики стосовно українського населення – його асиміляції. Було змінено лише методи її досягнення, а незначні поступки в культурно-освітній сфері тільки уповільнювали цей процес у часі.

Отже, проаналізовані архівні джерела відносять початок змін у політиці щодо українців Польщі до першої половини 50-х рр. ХХ ст. Підтвердженням цього є також факт заміни в документах державної адміністрації окреслення “переселенці з акції “Вісла” поняттям “українське населення”. Українці були офіційно визнані національною меншиною Польської держави, проблеми якої потребують нагального вирішення. Проте реальні масштаби реалізації запропонованої політики були досить мінімальними. Причинами нечіткого виконання партійних директив були як різні погляди на політику стосовно українців у середовищі самої партії, несприйняття цих розпоряджень на місцях, звичайна інертність, незацікавленість, характерна для тогочасної адміністративної структури, так і небажання самих українців брати участь у проголошених програмах.

Оцінюючи реальні дії влади, українське населення намагалося триматися осторонь усіх урядових ідей: відмовлялося брати участь у загальних оглядах художньої самодіяльності, у роботі громадських комуністичних організацій навіть культурного чи освітнього характеру, відвідувати лекції з історії робітничого руху чи Конституції ПНР. Політичні зміни курсу щодо переселенців ще більше консолідували українську громаду в Польщі. Українці почали використовувати дозволені владою форми для збереження та розвитку власної національної ідентичності (вечірки у світлицях, народні художні колективи тощо), при цьому ігноруючи всі спроби влади поставити цей рух під контроль. Розпочався процес поступової інституалізації української меншини в Польщі, який мав “аматорський характер” і перебував під мінімальним впливом комуністичної влади. За таких умов уряд ПНР убачав тільки один вихід із ситуації – утворення єдиної української організації, яка б представляла інтереси українців у Польщі та брала безпосередню участь у врегулюванні найважливіших проблем українського населення держави, звичайно, за підтримки й контролю влади. Цією структурою стало Українське суспільно-культурне товариство.

1. Archiwum Akt Nowych, (AAN, м. Варшава), z. 196, sygn. 784, 273 k.
2. Там само, sygn. 1032, 355 k.
3. Там само, z. 199, sygn. 1040, 67 k.
4. Там само, z. 237, sygn. 237/XVIII, 100, 187 k.
5. Centralne Archiwum Wojskowe im. Bolesława Waligóry (CAW, м. Варшава) z. 1064., sygn. IV.501.1/A.608, 481 k.
6. Archiwum Państwowe w Rzeszowie (APRz, м. Жешов), z. 43, sygn. 10014, 20 k.
7. Там само, sygn. 16454, 45 k.
8. Drozd R. Ukraińcy w Polsce. 1944–1989. Walka o tożsamość (Dokumenty i materiały) / R. Drozd, I. Halagida. – Warszawa : Burchard edition, 1999. – 302 s.
9. Бень С. Бані Мазурські та околиці / С. Бень // Український альманах – Варшава : Тирса, 1997. – С. 267–268.
10. Цепенда І. Українська громада Польщі в умовах національної ізоляції (1948–1956 роки) / І. Цепенда // Матеріали Міжнародного наукового конгресу [“Українська історична наука на порозі ХХІ століття”], (Чернівці, 16–18 травн. 2000 р.) / Укр. іст. т-во, Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Рута, 2001. – Т. 2. – С. 306–310.
11. Drozd R. Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1989 / Roman Drozd. – Warszawa : Tyrsa, 2001. – 380 s.
12. Mironowicz E. Polityka narodowościowa PRL / Eugeniusz Mironowicz. – Białystok : Offset-Print, 2000. – 341 s.
13. Syrnyk J. Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne (1956–1990) / Jarosław Syrnyk. – Wrocław : GAJT, 208. – 515 s.
14. Zieliński L. Reforma rolna i osadnictwo Wojewódzwa Gdańskiego w latach 1945–1947 / Leon Zieliński. – Gdańsk, 1965. – 322 s.

В статье на основе обработки широкого круга источников и литературы освещено эволюцию политики польской коммунистической власти в отношении украинского населения. Раскрыты особенности процесса постепенной институционализации украинского меньшинства в Польше, который имел “любительский характер” и находился под контролем коммунистической власти. Проанализированы предпосылки консолидации украинцев в Польше.

Ключевые слова: украинцы, украинское меньшинство, польские власти, национальная политика.

The article is based on the study of a wide range of sources and literature the evolution of the Polish communist regime against the Ukrainian people. The features of the process of gradual institutionalization of the Ukrainian minority in Poland, which had an amateur nature and was under the control of the communist regime. Preconditions consolidation of Ukrainian in Poland.

Keywords: Ukrainians, Ukrainian minority, the Polish government, national policy.